

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској
академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраћ Димић
проф. др Мило Ломџар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драјана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Beograd

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни јовор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевност</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политике владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novaković and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Milićević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудити, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематског издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragićević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српског идентитета: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборава, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспаратно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчежавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консерватизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развитка српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узор развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И МАТИЦА СРПСКА

БРАНКО БЕШЛИН*

А п с т р а к т. – Стојан Новаковић је са Матицом српском био повезан више од пола столећа, значи од почетка до краја свога бављења књижевношћу и науком. Први рад послао је 1861, а из те године је и његово прво сачувано писмо упућено неком од Матичиних руководи- лаца и сарадника. Последњи текст објављен му је у *Летопису* 1893, а последње сачувано писмо датирано је 24. фебруара 1914. године. Имао је непуних деветнаест година када је успоставио везе са најстаријом српском културном установом и одржавао их је до пред крај живота – био је, између осталог, почасни члан Матице српске. Међутим, објавио је само деветнаест текстова у часописима које је она издавала – дванаест у *Летопису*, шест у *Матици* – што изгледа мало ако имамо у виду да Новаковићева библиографија броји скоро четири стоти- не наслова, међу којима је и неколико књига. Важно је, међутим, нагласити да је Новаковић врло интензивно сарађивао са Матицом српском 60-их и почетком 70-их година 19. века, у време деловања Уједињене омладине српске, основане 1866. по узору на Младу италију. Но- ваковић је тада у Београду уређивао часопис *Вила* и тесно сарађивао са Антонијем Хацићем, уредником *Матице* која је излазила у Новом Саду. Поред тога, водили су рачуна о дистрибу- цији других публикација Уједињене омладине. Сарадња Новаковића са Матицом српском се смањеним интензитетом наставила и у наредним деценијама, као и преписка са Антонијем Хацићем који је од 1896. до 1911. био председник ове установе, а од 1892. и почасни члан Срп- ске краљевске академије.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Матица српска, Српско учено друштво, Антоније Хацић, „Летопис“, „Вила“, „Матица“

Стојан Новаковић је са Матицом српском био повезан више од пола столећа, значи од почетка до краја свога бављења књижевношћу и науком. Први рад послао је 1861, а из те године је и његово прво сачувано писмо упућено неком од Матичи- них руководиоца и сарадника. Последњи текст објављен му је у *Летопису* 1893, а последње сачувано писмо датирано је 24. фебруара 1914. године. Имао је непуних де- ветнаест година када је успоставио везе са најстаријом српском културном установом

* Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју; и-мејл: beslin@ff.uns.ac.rs, beslinbr@gmail.com

и одржавао их је до пред крај живота – био је, између осталог, почасни члан Матице српске. Међутим, објавио је само деветнаест текстова у часописима које је она издавала – дванаест у *Лейхойису*, шест у *Майици* – што изгледа мало ако имамо у виду да Новаковићева библиографија броји скоро четири стотине наслова међу којима је и неколико књига. У Рукописном одељењу Матице српске чува се 126 његових писама од којих су 102 упућена четворици људи: Антонију Хаџићу (40), Тихомиру Остојићу (24), Александру Сандићу (20) и Милану Савићу (18). Изнео сам на почеку ових неколико квантитативних података јер држим да су по много чему индикативни. То, наравно, још не значи да се на основу њих може стећи увид у интензитет и значај Новаковићеве сарадње са Матицом. Та сарадња је трајала дуго а важно је нагласити да је била најживља током 60-их и почетком 70-их година 19. века у тзв. „Омладинском добу” у коме се десио велики преображај у српском интелектуалном животу.

* * *

Када је Стојан Новаковић 1861. послао прве текстове Матици српској, и у Аустрији и у Србији попуштале су стеге режима. Поборници парламентарне владавине и грађанских слобода почели су да живо и организовано делују у Србији на Светоандрејској скупштини 1858, а међу Србима у јужној Угарској после аустријских пораза у рату са Италијом 1859. односно на Благовештенском сабору 1861. године. Међу Србима с обе стране Саве и Дунава ступило је у јавни живот покољење интелектуалаца и политичара чији су најистакнутији представници били Светозар Милетић, Михаило Полит-Десанчић, Владимир Јовановић, Јеврем Грујић. Како су личне везе успоставили још као ђаци, пре револуције 1848, убрзо су постали предводници опозиционог покрета који се борио против апсолутизма у Србији и Аустрији и истовремено радио на националном ослобођењу.

Стојан Новаковић се у то време, још увек под именом Коста, школовао на београдском Лицеју. Био је у групи ђака који су 1861. године основали дружину Омладина лицејска. Играо је кључну улогу у уређивању *Лицејке*, зборника радова Друштва. Осим читања састава и учења језика они су били загрејани и за политику. Режим је 1861. донео прописе којима је пооштрена дисциплина на Лицеју. На то су ученици написали жалбу пуну патетичних изјава о слободи, родољубљу и значају науке, а мало доцније, након интервенције цензора у *Лицејки*, појавила се још једна.¹ Либерали су били узор многим ђацима. Мада је и Новаковић био склон слободоумним

¹ Дружина је радила од 1861. до 1865. године. Објављене су три књиге *Лицејке*: 1862, 1863. и 1864. године. Урош Џонић, *Дружина омладина лицејска*, Зборник радова САН, XVII, Институт за проучавање књижевности, 2, Београд, 1952, 351–369; *Лицеј 1838–1863*, зборник докумената, приредио Радош Љушић, Београд 1988, док 405, стр. 634–637; док 407, с. 643–646.

идејама и „србовао” пишући стихове, био је под јаким утицајем свога професора Ђуре Даничића, противника либерала. Предано је сарађивао у провладиним новинама *Видовдан* које су почеле да излазе 1861. године. Уређивао их је Даничићев брат Милош Поповић коме је влада 1859. одузела уредништво над *Србским новинама* и предала га водећим либералима, прво Владимиру Јовановићу а потом Стојану Бошковићу. За *Видовдан* су писали и Новаковићеви другови са Лицеја, Чедомиљ Мијатовић, Владан Ђорђевић, Радмило Лазаревић, Лазар Докић.² Те 1861. објављена је *Посланица Србима из Москве (К сербам Послание из Москвы)* коју је саставио познати славјанофилски идеолог, песник Алексеј Степанович Хомјаков, а потписало ју је још неколико руских интелектуалаца. Поручивали су Србима да треба да теже слободном и праведном друштву, али не опонашањем западног парламентаризма који је изникло на лажним духовним вредностима католичанства и протестантизма. Даничић је оштро напао *Посланицу* док су је либерали подржали. Мада врло млад, Новаковић се у том спору изјаснио текстом у *Даници* којим је стао на страну свога професора.³

Седиште Матице српске је 1861. још увек било у Пешти али су припадници старије генерације бројно слабили и либерали су били на путу да преузму важне позиције у овој установи. Светозар Милетић је током 1861. године постао: градоначелник Новог Сада, председник Српске читаонице у том граду, почасни члан Матице српске, члан одбора за израду новог Матичиног устава, а предложен је и за дописног члана Друштва српске словесности. Уредништво *Летњописа* поверено је 1859. Антонију Хацићу, Милетићевом присталици. Њему је Стојан Новаковић послао своје текстове. У питању су биле четири његове песме и десет народних приповедака које су објављене у два броја *Летњописа* за 1861. годину. Осамнаестогодишњи младић упутио је Хацићу 3. септембра 1861. и писмо које овако почиње: „Господине! Ево и мене да куцнем Летопису на врата ако ме усхте пустити у свој двор.“ Није био одбијен а сарадња и кореспонденција између Новаковића и Хацића трајале су равно пола века. Последње писмо датирано је 12. новембра 1911. године. Званично обраћање са „Поштовани господине“ 1864. замењено је са „Поштовани пријатељу“, 1867. са „Љубазни Тоно“, „Драги Тоно“ и са „Ти“.⁴ У писмима чија се

² Стојан Новаковић, *Белешке о Ђури Даничићу. Прилој к истјорији српске књижевности*, први пут штампано у Годишњици Николе Чупића, VIII, 389–484. у: Радови мемоарског карактера, прир. Михаило Војводић, Стојан Новаковић, *Изабрана дела*, књига седма, Београд 2007, 11–85; Станоје Филиповић, *Школовање Стојана Новаковића*, Шабац 1976, 44.

³ С. Новаковић, *Белешке о Ђури Даничићу*, 36–37. Даничићева критика *Посланице* и текстови Илића, Вукичевића и Новаковића објављени су у: *Сийнији сјиси Ђуре Даничића*, 1, Критика, полемика и историја књижевности, Београд, Сремски Карловци 1925, 289–307.

⁴ Радмило Димитријевић, *Писма Стојана Новаковића Анђонију Хацићу*, *Анали Филолошког факултета*, св. 3, 1963, 105–126.

садржина односила на издавање и дистрибуцију књига и часописа временом су све чешће провејавале реченице у којима се помињу здравље, породица, заједнички познаници. Мада у сачуваној преписци нема ни речи о политици, могло би се рећи да су делили слична уверења. Обојица су били присталице „класичног“ либерализма који је у први план стављао парламентаризам и грађанске слободе, а био крајње неповерљив према демократији као владавини „варвара којима ће опште право гласа отворити врата“, како је то говорио Алексис де Токвил. Хаџић је спочетка био уз Милетића и његову Народну странку. Међутим, када су у њој наступиле поделе, он се изјаснио за политику „нотабилитета“, а када се странка раздвојила на радикалну и либералну – он је био наклоњен овој другој која је имала слична становишта као Напредна у Србији, међу чијим је вођама био Новаковић.

Ни у Србији ни у Хабсбуршкој монархији се 1861. још нису стекли услови за парламентарну борбу, па су либерали са политичког, тежиште свог деловања преместили на културно поље. Њихов утицај био је све јачи на Лицеју који је 1863. прерастао у Велику школу. Исте године, професори су постали Владимир Јовановић и Алимпије Васиљевић, а од раније су предавачи били њихови политички истомишљеници Стојан Вељковић и Панта Срећковић.⁵ Либерали су се у већем броју обрели и у Друштву србске словесности 1862. године, када су редовни чланови постали Владимир Јовановић, Алимпије Васиљевић и Панта Срећковић (Милован Јанковић, Јеврем Грујић и Стојан Вељковић примљени су раније) а дописни Светозар Милетић и Стојан Бошковић.⁶ Било је извесно да намеравају да Друштво и његова издања искористе за пропагирање својих политичких идеја.⁷ Режим према томе није могао да буде равнодушан. Крајем 1863. године полиција је већ открила и пратила заверу против кнеза Михаила у коју су били уплетени и неки либерали. Скупштина

⁵ Милорад Радевић, *Великошколци и сусјендовање Друштва србске словесности*, Историски часопис, XVI–XVII, 1970, 133–141.

⁶ Василије Крстић, Миле Станић, *Зайисници седница Друштва србске словесности 1842–1863*, Београд 2011, 938, 982.

⁷ То се види из садржаја *Гласника Друштва србске словесности* у коме се појавио низ научно-популарних чланака, као и у документима везаним за рад Друштва. *Наука о саставу и животињу растиња*, ГДСС, 16, (1863), 43–196; *Наука о ајмосфери и ѝроменама у ајмосфери и о њиховом значају за растиње*, ГДСС, 17, (1863), 1–182; *Буквар за сѣаро и младо*, ГДСС, 15, 1862, 1–137; *Појлед на свезу између наука ѝо Пелѣану*, 15 (1862), 249–259; *О вешѣинама*, 17 (1863), 281–301; *Андрија Сѣаменковић*, 15 (1862), 318–320; *О васѣиѣавању у Америци*, по Лабулеу, 17 (1863), 301–315; *Изјава редовној члана ученој Друштва Владимира Јовановића о значају и ѝравцу истѣој Друштва*, 1862; Бранко Перуничѣић, *Друштво србске словесности 1841–1864*, [грађа], Београд, 1973, 717–724; *Владимир Јовановић Друштву србске словесности*, Лондон 20. децембра 1862; Бранко Перуничѣић, *Друштво србске словесности 1841–1864*, Београд 1973, 705–715.

Друштва српске словесности одржана 26. јануара 1864. претворила се у огроман скандал и завршила лоше по Владимира Јовановића и његове следбенике. После жучне расправе, министар Коста Цукић прекинуо је седницу а сутрадан је, на његов предлог, Кнез издао декрет којим је забрањен рад Друштва српске словесности. Најбучнији студенти позвани су на одговорност пред Академијским саветом али су благо кажњени. Већ 29. јула исте године обновљена је научна установа највишег ранга, под називом Српско учено друштво.

Владимир Јовановић отпуштен је из државне службе и отишао је у емиграцију, прво у Нови Сад. У овај град је, априла 1864. године, из Пеште пресељена Матица српска. На скупштини одржаној маја исте године за њеног председника изабран је епископ Платон Атанацковић, а за потпредседника Јован Хаџић.⁸ Међутим, одбијен је Хаџићев а изгласан Милетићев нацрт Матичиног Устава по коме су Управном одбору препуштени чисто финансијски послови, док је Књижевно одељење самостално решавало који ће радови бити штампани и хонорисани. На чело овог одељења је четири пута узастопно (1864–1867) биран Милетић а чланови су били већином његови политички истомишљеници.⁹ Показали су се обзирни према *Летњојису* који је остао одмерен, с тим што је, против Хаџићеве воље, штампан новим правописом. Како би остварио намеру либерала да популаришу науку и књижевност у духу својих погледа на свет, Милетић је убрзо по ступању на дужност, у јесен 1864, предложио да се покрене нови часопис. Први број *Мајнице* изишао је октобра 1865. године. И *Летњојис* и *Мајницу* уређивао је Антоније Хаџић, секретар Матице српске.

Неколико месеци пре *Мајнице*, 3. јануара 1865, појавио се у Београду лист једнаког усмерења – *Вила*.¹⁰ Њен уредник био је Стојан Новаковић који је у међувремену завршио студије и радио као професор гимназије у Београду, а те 1865. постао је и члан Српског ученог друштва. И остали чланови редакције били су млади

⁸ Само неколико месеци доцније, крајем децембра, поднео је оставку на место потпредседника коју је августа 1865. усвојила главна скупштина Матице. Ж. Милицавац, *Историја Мајнице српске*, II део, *Време изневерених нада и борбе за ојштанак*, Нови Сад 1992, 61–65.

⁹ У једној анонимној промеморији коју су 1. октобра 1866. године конзервативни српски политичари из Угарске доставили аустријској влади говори се, између осталог, доста подробно о томе како су Милетићеви народњаци заузели културне и просветне установе: Матицу српску, Српско народно позориште, Гимназију у Новом Саду. Наглашава се да им је пресудну подршку у томе пружио владика Платон Атанацковић. Н. Петровић, *Светозар Милетић и Народна сјранка*, Грађа, II, Сремски Карловци 1969, док. 148, стр. 324–334.

¹⁰ Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1966, 269–270; Најбоља студија о *Вили* је још увек она Павла Поповића из 1921. Ми смо се служили новим издањем: П. Поповић, *Један сјрани књижевни лист*, Нова српска књижевност, II, Београд, 1999; Анкица Васић, *Вила* – садржај и предметни регистар, Нови Сад, 1987.

али већ угледни. Милан Кујунџић-Абердар и Чедомиљ Мијатовић, Новаковићеви исписници, предавали су на Великој школи. Владану Ђорђевићу било је двадесет, а Радмилу Лазаревићу само осамнаест година. Није случајно што ће Новаковић, Абердар, Мијатовић и Ђорђевић 80-их година бити чланови Напредне странке. У *Вили* су сарађивали и други истакнути интелектуалци: Милорад Шапчанин, Алимпије Васиљевић, Стојан Бошковић, Љубомир Ненадовић, Светозар Никетић, Филип Христић, Мита Ракић. Већина њих писала је и за Хаџићеву *Матицу* јер су оба листа била гласила Уједињене омладине српске која је основана 1866. у Новом Саду. *Вила* је излазила до 1868, а *Матица* се угасила 1870. године, када је Омладина добила званично гласило *Младу Србадију*.

Новаковићева *Вила* посвећивала је велику пажњу Матици српској. Објављивала је извештаје о раду установе, избору и делатности управних тела, финансијском пословању, јавним конкурсима. Најављивала је Матичина издања и упућивала позиве за претплату. Наравно, ту су били краћи и дужи осврти на текстове у *Летопису* и *Матици*, као и прегледи садржаја појединих бројева ових часописа. Стојан Новаковић постао је 1867. секретар Српског ученог друштва у чије чланство је, 1869. године, примљен и Антоније Хаџић, секретар Матице српске и један од најутицајнијих људи у Уједињеној омладини српској. Сарадња секретара две најугледније културно-научне установе код Срба није се ограничила само на координацију у уређивању *Матице* и *Виле*. Водили су бригу о дистрибуцији публикација: Матичиних у Србији и издања београдских чланова Уједињене омладине у Аустрији. Мада је са Хаџићем био у добрим односима, Стојан Новаковић је био један од многих који су негодовали због тога што *Летопис* и *Матица* излазе са закашњењем. У писму од 30. јануара 1865. пита: „Камо ‘Летопис’? Сад бар немате повода изговарати се на штампарију: па докле ћете нас пустити да на ‘Матицу’ чекамо?” Годину дана касније, 30. марта 1866. пише: „Камо Летопис? Чудо ми је што се не објављују протоколи и радње Матичине, или сте сад сви заузети политичким народним пословима те вам није ни до чега.” После три године, 27. јануара 1869, поново: „Што чиниш, те се тако одоцњава ‘Матица’. Похитај те накнади. Овде са разношењем и разашилавањем иде добро, можеш бити без бриге, само би требало да ти бројеве издајеш уредно. Шта раде ти ваши господичићи, што ти не помогну?” Новаковић је поводом дистрибуције омладинских публикација 25. новембра 1867. писао Хаџићу: „Ми смо смислили овако: нека главни депо за Аустрију и све тамошње уложнике буде твоја председничка екселенција (а ти удеси са књижарем или експедитором како знаш) а за Србију књижара Валожићева.” У писму од 23. јануара 1869. каже: „150 комада Јелисавете кнегиње црногорске послао сам ти по пошти још прекјуче на твоју адресу, па нека их преузме Л. Телечки, и поздравља га у име Јакшићево, нека се потруди с распродавањем што боље може.“ Из писама се види да је Новаковић слао Хаџићу

„реферате” о текстовима, односно рецензије, као и кратке сугестије да се нешто објави. Тако је 1869. препоручио драму Владана Ђорђевића *Народ и великаши*, уз следеће образложење: „Владан је желео да се то тамо решава код вас, јер овамо смо је ми сами хтели издати па нас је цензура одбила са поздравом да с тиме чекамо нови закон о штампи.“ У истом писму препоручио је и следећи рукопис: „Шаљем ти једну од Ауербахових приповедака коју је овде превео један ђак. Ја сам превод прилично прегледао и поправио пре него што је преписиван, а ствар је занимљива јер ће упознати читаоце с новом једном сортом књижевности. Ђак је сиромаш зато примите приповетку с тим да је изјавио да жели награду.“¹¹ Новаковић је проследио Хацићу и превод дела *Оіледі љриродне филозофије* „култног“ омладинског писца Лудвига Бихнера. „Ево ти Бихнера за ‘Матицу’. Мита Ракић је послао амо за ‘Вилу’ али цензура не да. Него ти се не бој да ће ти тога ради ‘Матицу’ забранити, они не даду да се таке ‘јереси’ у земљи ‘богохранимој’ штампају а за мађарорсаг није им стало.”¹²

Садржај *Майици* и *Виле* био је разноврстан и одражавао је стање духова у Омладини, односно у српској култури. Поред стихова који су одисали бујним националним романтизмом и у којима се величала прошлост, објављивани су чланци у позитивистичком духу у којима се проповедала вера у науку, технолошки напредак, модерне друштвене и политичке теорије. Треба имати у виду да су *Майици* и *Вила* у току прве године свог постојања излазиле једном недељно, касније три пута месечно, и да је право чудо како су учени Срби, којих није било много, успевали да их напуне добрим прилозима. Зато су се најчешће преводили или „посрбљавали“ француски, руски, немачки и енглески писци. У *Майици* и *Вили* штампају се одломци из дела Томаса Бакла, Џона Стјуарта Мила, Чарлса Дарвина, Лудвига Бихнера, Ернеста Хекела, Жозефа Прудона, Карла Фогта, Херберта Спенсера. Утицај страних узора није се очитовао само у преводима и томе што су се на њих многи позивали да би показали своју ученост. Појединци су покушавали да обману јавност и прикажу туђе теорије као своје. У *Майици*, а нарочито у *Вили*, било је доста оштрих полемика. Мада су привидно биле начелне и водиле се око научних питања, из њих је провејавала идеолошка и генерацијска нетрпељивост и наговештавали су будуће поделе у либералном табору. Као писци и преводиоци научних радова, Милан Кујунџић-Абердар, Чедомиљ Мијатовић, Стојан Новаковић, Мита Ракић били

¹¹ Дело је објављено 1870. *Толйач. Из Ауербахових Шварцвалдских љриповедака са села. Прев. Ђ. Анђелковић*, бр. 12–14, 274–281, 296–302, 323–327. Ђорђе Анђелковић (1853–1906) био је гимназијски професор, преводилац и народни посланик Радикалне странке. Вера Лопушина, *Ђорђе Анђелковић*, Српски биографски речник, I, Нови Сад 2004, 197.

¹² Београд, 7. маја 1868. Превод је објављен у *Майици* током 1868. у девет наставака: бр. 16–24, 372–374, 395–397, 420–422, 442–444, 466–471, 492–494, 515–516, 541–542, 565–566.

су ревноснији од Владимира Јовановића, Стојана Бошковића, Алимпија Васиљевића. Не само то, ако се има у виду шта су писали и преводили, препознаје се веће идеолошко чистунство него код припадника старије генерације, којима ће касније замерати да су изневерили изворна начела либерализма.

Полемике у *Маџици* и *Вили* биле су наставак спора који је са либералима започео Ђура Даничић. Он је, како смо поменули, 1861. критиковао *Посланицу Србима из Москве*. Три године касније исто је учинио са чланком *Србенда и Гошован* Владимира Јовановића, који су либерали уважавали као програмски текст. У питању је било предавање *О шћедњи* које је Јовановић намеравао да одржи на прекинутој, како се испоставило и последњој, седници Друштва србске словесности. Објавио га је исте године под измењеним насловом у Новом Саду. Јовановић је тврдио да српски народ и економски и културно заостаје јер олако усваја лоше навике са запада и притом је идеализовао српско патријархално друштво, његову демократичност, морал и радну етику. Даничић је у тексту *Србин Србенди* извргао подсмеху Јовановићеве тврдње и Српско учено друштво, „Србендасту академију“, у коме су главну реч водили либерали.¹³

Чедомил Мијатовић и Милан Кујунџић Абердар су најдуже и најоштрије полемике водили са Алимпијем Васиљевићем. Као Даничићеви ученици, добро образовани и зналци страних језика, сматрали су Васиљевића недоученим шарлатаном који се дрско бавио филозофијом, историјом, психологијом.¹⁴ Исто су мислили и о другом руском ђаку, Панти Срећковићу. Њих двојица били су први на удару. Доцније, када се политичке страсти буду разбуктале, напашће и Владимира Јовановића.

Стојан Новаковић се у ове спорове није упуштао, бар не у објављеним радовима. Као уредник *Виле* одбио је да прихвати Васиљевићев текст у коме је нападан његов пријатељ и шурак Милан Кујунџић Абердар. У *Маџици* је објавио шест чланака, од којих четири 1869. године. Дигао је руке од поезије у којој се без успеха опробао као гимназијалац и лицејац, и напустио као пропагатор позитивизма. Што се тиче примене природнонаучних метода на изучавање језика, значајан је његов превод познатог текста немачког филолога Августа Шлајхера, *Дарвинова теорија и наука о језику*. Новаковић је закључио да је дошло време да се филологија, као историјска наука, одвоји од лингвистике „јестаствене“ науке која с бави изучавањем

¹³ Даничић је штампао овај текст као брошуру: *Србин Србенди*, Београд, 1864; И Јовановићев *Србенда и Гошован* и Даничићев *Србин Србенди* објављени су у књизи: Ситнији списи Ђуре Даничића, 341–354; 354–361.

¹⁴ Даничић је још 1861. године у два наврата критиковао Васиљевићев чланак о правопису објављен у Трговачким новинама као *Галимаџијас*.

организма језика и његових закона.¹⁵ Следећи текст у истом духу је *Нешто о језику и стилу*, превод трактата Лудвига Бернеа. Чланак *Шта је то историја образованосћи?* који је, уз коментаре, превео из руског часописа *Вѣстник Европы*, значајан је јер је у њему отклонио терминолошку збрку која је претила српској историографији. Наиме, Алимпије Васиљевић је, опонашајући славну књигу Хенрија Томаса Бакла *History of Civilization in England*, 1867. објавио *Историју народног образовања у Срба*. Добио је бројне неодмерене похвале у штампи која је књигу сумњиве оригиналности прогласила епохалном, а наградила ју је из свог фонда и Матица српска. Међутим, *народно образовање* био је крајње незграпан превод речи цивилизација и лако је могао да изазове забуну. Рећи ћемо само толико да се ова књига на Филозофском факултету у Новом Саду налази у библиотеци семинара за педагогију, а не за историју где јој је место. Новаковић није помињао ни Васиљевића ни његову књигу, али је извесно имао намеру да овим чланком рашчисти појмове. У њему је јасно и прегледно изложено шта је то историја културе, односно историја цивилизације, и како су је тумачили Вико, Волтер, Гизо, Кондорсе. Појмове „култура“ и „цивилизација“ које Васиљевић није употребљавао, Новаковић је оставио у оригиналу, не преведећи их са „народно образовање“. Објашњено је да „појам о културној историји не може имати никаквог другог значења“, него да је то „права, целокупна, органична народна историја“, „историја усавршавања људског рода.“¹⁶ Истовремено са овим чланком, Новаковић је у пет наставака објавио одломке из познатог дела Јохана Хајнриха Крауса *Византинци у средњем веку у њиховом државном, дворском и приватном животу*.¹⁷ Последња два Новаковићева чланка у *Матици* објављена су 1870. Ради се о преводима текстова Вашингтона Ирвинга: *Жена и Несторјанство књижевносћи*.¹⁸

Највећи број почасних чланова Матице српске, двадесет четворо, изабран је 1868. године. Међу њима су били и истакнути чланови Уједињене омладине из Београда: Стојан Бошковић, Алимпије Васиљевић, Владимир Јовановић, Милан

¹⁵ *Дарвинова теорија и наука о језику. Посланица Авџ. Шлајхера својему пријатељу дру. Е. Хекелу, професору зоологије и директору зоолошког музеја у Јени*, Матица, 20. и 30. јун, 10. јул, 1869, 389–394; 415–419; 437–443.

¹⁶ *Шта је то историја образованосћи?* Матица, 30. септембар, 10. октобар, 20. октобар, 1869, 626–631; 653–657; 674–678.

¹⁷ *Стара Византија и живот у њој*, по Јов. Хајнриху Краузу, Матица, 31. август, 10. и 20. септембар, 10. и 20. децембар, 1869; 558–561; 582–586; 606–610; 796–799; 821–825.

¹⁸ *Жена*, The sketch book of Washington Irving, Матица, 10. и 20. јануар 1870, 10–13, 32–35; *Несторјанство књижевносћи* The sketch book of Washington Irving, 20. и 30. април 1870, 257–260, 284–287.

Кујунџић Абердар, Чедомиљ Мијатовић и Панта Срећковић. Уредник *Виле* ће на ту част чекати још скоро четврт века. Његова сарадња са Матицом се наставила и после „Омладинског доба”, али смањеним интензитетом. После седамнаест година прекида, објавио је 1879. у *Лейпцигској* чланак *Леђан њрад и Пољаци у српској народној поезији*. Мада врло заузет научним и државничким обавезама, прихватио је 1883. да буде рецензент у *Лейпцигској*. Како се види из преписке, у лето 1885. састао се са Хацићем и овај га је том приликом замолио за неки прилог. Новаковић му је 1886, када је постао члан новоформиране Српске краљевске академије, послао одличну студију *Последњи Бранковићи у историји и народном њредању*, од преко стотину страница. Исте године у *Лейпцигској* му је објављен и текст *Златоуст десјотиа Лазара*. Новаковић је фебруара 1887. из Цариграда прекоревао Хацића што му није исплаћен хонорар, нити су му послати сепарати. „Непријатно ми је писати овака писма. Стога те молим да се постараш да ми се пошље што треба што је могуће пре. С тим неуредностима убијате вољу да вам се што ради и шаље.” Следећа два текста послао је тек 1893. *Бруса, Пујничке Белешке из Мале Азије* и *Царица Мара*. Претходне, 1892. године, Антоније Хацић изабран је за почасног члана Српске краљевске академије а Новаковић за почасног члана Матице Српске, о чему није био благовремено обавештен. „Драги Тоно, неки дан примих од Матице приложен прилог, који с одговором упућеним на председника враћам преко тебе са молбом да предаш кад треба. У писму којим ми је спроведен тај прилог титулиран сам као ‘почасни члан’ Матице српске. Мени међутим није познато да сам икакав члан Матице нити се сећам да сам где читао да сам за такога изабран. Међутим не бих рад остати у неизвесности, и пошто ти најбоље знаш молим те да ме известиш је ли та титула дошла по каквој грешци као што ја од прилике замишљам или сам доиста некад изабран за почасног члана и ако је кад је то било? С поштовањем и поздравом, твој С. Новаковић.”

Антоније Хацић је 1895. са места секретара Матице српске отишао у пензију. Исте године изабран је за потпредседника, а 1896. за председника ове установе, и вршио ту дужност до 1911. године. Новаковић је 1894. започео преписку са новим Матичиним секретаром и уредником *Лейпцигског* Миланом Савићем, као и са младим професором новосадске гимназије Тихомиром Остојићем, који ће наследити Савића на поменути дужностима. Током 1900. захтевао је да му се Матичина издања шаљу у Париз, потом у Петроград. Свој последњи рад у *Лейпцигској*, знамениту студију *Васкрс државе српске* објавио је 1904, а исте године штампана је као посебна публикација у Новом Саду и у Београду у издању Српске књижевне задруге. Мада му Матица српска више ништа није објавила, сарадња се није прекинула. Док је 1906. и 1907. писао биографије Јована Стерије Поповића и Николе Крстића, Новаковић је више пута молио Савића и Остојића да му провере понешто у Матичиној

архиви, и пошаљу преписе или оригинале докумената на одређени рок. Нагласио је једном да је „у томе врло уредан“ што се и испоставило као тачно јер у писму од 10. децембра 1906. каже: „Бисте ли били љубазни да ми вратите реверсе од Стеријиних рукописа и да ми одговорите да ли су уредно приспели.“ Истовремено је Новаковић гледао да се одужи младом, вредном и надареном Тихомиру Остојићу који је радио на својој, показаће се капиталној, монографији *Досијеј у Хойову*. Из Петрограда му је, 17. фебруара 1905, писао да би било добро да обави истраживања у Русији, да Матица српска ступи у везу са Руском академијом наука или да он лично пише секретару и библиотекару академије А. А. Шахматову. Када се књига 1907. појавила, добила је врло ласкаве оцене а Новаковић се априла 1911. успешно заузео код министра просвете да откупи извештај број примерака који би се поклањали ученицима. Месец дана касније јавио је Остојићу да је и Одбор задужбине Љубомира Радивојевића одлучио да откупи 1.500 примерака књиге.¹⁹ Новаковић који је 1906. изабран за председника Српске краљевске академије, а 1908. по други пут за председника Српске књижевне задруге, иначе је показивао живо занимање за стање у Матици и њену издавачку делатност. Знао је да у тој установи постоји група незадовољника окупљених око листа *Покрећ* чији је гласноговорник био управо Остојић, а у којој су били и млади историчари Јован Радонић и Станоје Станојевић. „Покре-таши“ су приговарали руководству да је инертно, *Лейойису* да не допире до чита-лаца и тражили су реформе. Новаковић је Остојића бодрио на научни рад али се противио сувише оштрој критици и променама по сваку цену. Још 1902. похвалио је Остојића за текст у *Бранковом колу* у коме је писао о проблемима у српском издаваштву. Међутим, саветовао му је да би било добро да обави темељно истраживање, „анкету“, међу књижарима и аквизитерима. „Ова саслушања и испити изнели би нам, поуздано мислим, стварне сметње, стварне олакшице и стварно стање ствари, као год истрага у науци или суду. Кад је већ ‘Матица’ у том послу, што она ово не би урадила па да и себи и свима нама очи отвори? Не видите ли како се и ‘Српска књижевна задруга’ натеже, показујући јасно да правог компаса нема.“²⁰ Новаковић није хтео да подржава опозицију против Антонија Хаџића која је бивала све гласнија. У писму Милану Савићу од 16. јуна 1909, интересовао се када ће се и како у Матици обележити 50-годишњица А. Хаџића.²¹ Међутим, прославе није било. Није прошло много времена и 1911. у Матици је откривена проневера. Хаџић у њу није био умешан, али је његово председничко место било уздрмано. Новаковић му је

¹⁹ Радмило Димитријевић, *Писма Стојана Новаковића Тихомиру Остојићу*, 247–248, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1975, књ. XLI, св. 3–4, 250.

²⁰ *Истио*, 239.

²¹ Рукописно одељење Матице српске, 2437.

22. августа 1911. писао: „На скоро по мом повратку у Србију, чу се незгодни глас о проневери у ‘Матици’. Нисам толико жалио за новцем, колико ме је пекла срамота и штета морална јадном народу, ни криву ни дужну од неситих обешењака и зликоваца! Срећа те им суди туђински суд; српски суд био би да се уморе горе но скотови на највећим мукама.“²² После скупштине одржане 1. новембра 1911, на којој је за председника изабран Гедеон Дунђерски а за секретара Тихомир Остојић, Новаковић је Хацића у писму тешио: „И жао ми је и криво што се догодило да на такав начин изађеш из Матице. Али шта ћеш кад не знамо шта нас чека и шта нам неваљали људи спремају.“²³ Новаковић је наставио да се занима за догађаје у Матици али није одобравао реформе које је у њој намеравао да спроведе Остојић, што се види из писма од 27. августа 1912. у коме му је, између осталог, рекао: „[...] Ви сте имали доброту послати ми *Правила за орјанизацију и рад сѣручних зборова у књижевном одељењу Матице српске*, и како сам прилично на доколици, ја сам их прочитао заједно са мотивацијом. Одавно се Ви бавите о томе састављању планова: радови Матичини, међу тим, продужују свој садашњи ток и публика остаје и даље њима незадовољна. Најбоље би било показати на делу шта би се хтелo. Изгледа да то не можете. У садашњем плану нема ипак јединства нити се може извршити. По њему Матица би требала да буде Академија за земље Карловачке Митрополије, а у исто време популарно књижевно друштво. Када бисте и могли извршити тако простран програм средства вам ни за трећину недостају [...] У терминологији Вашег плана има несагласности. Место да стварате нову реч прочелника, зашто не бисте вратили старог челника? Место писара у секцијама, зар не би био згоднији деловођа? Збор је нешто сувише велико, а ви му дајете улогу секције. Ја и не разумем тачно шта бисте Ви хтели са Збором. Незгодно је да се одељење дели на зборове. По логици језика обратно би било тачно. Што бежите од речи секција? Ми ту немамо посла с прос- тим народом, а који је књижеван да не би знао шта је секција? [...]“

Ово је претпоследње писмо Стојана Новаковића неком од Матичиних руководица. Још једно, мање важног садржаја, упутио је такође Тихомиру Остојићу 20. фебруара 1914. године, у предвечерје Великога рата, током кога ће Матичин рад бити обустављен, а чији крај истакнути српски научник и државник неће дочекати.

²² Нав. према: Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, III део, 1880–1918, *На низбрдици*, Нови Сад 2000, 444.

²³ РОМС, 2415.

STOJAN NOVAKOVIĆ AND MATICA SRPSKA

S u m m a r y

Stojan Novaković was being connected with Matica Srpska for more than half a century, which means for the beginning of his literary and scholarly work. He sent his first work in 1861, and his first preserved letter to one of Matica's managers or associates is from that same year. His last work was published in *Letopis* in 1893, and the last preserved letter was dated February 24th, 1914. He was not even 19 years old when he established relations with the oldest Serbian cultural institution and maintained them until shortly before he died – he was, among other things, an honorary member of Matica Srpska. However, he published only 19 works in publication Matica Srpska was publishing – twelve in *Letopis*, six in *Matica* – which seems little, having in mind Novaković's bibliography which has more than 400 titles, among which there are several books. It is important, however, to emphasize that Novaković cooperated with Matica Srpska very intensively in the 1860s and in the beginning of the 1870s, at the time when the United Serb Youth, founded in 1866 and modeled after the Young Italy, was active. At that time, Novaković was in Belgrade and was editor of publication *Fairy*, having close cooperation with Antonije Hadžić, editor of *Matica* which was being published in Novi Sad. They were also taking care of distribution of other United Serb Youth's publication. Novaković's cooperation with Matica Srpska continued with lower intensity over the next several decades, as well as his correspondence with Antonije Hadžić who was the president of Matica Srpska from 1896 till 1911, and from 1892 also an honorary member of the Royal Serbian Academy.